

SVAKODNEVNI GOVORNI BOSANSKI ĐUDEOESPANJOL

*Povodom obilježavanja 500-godišnjice od
izgona Jevreja iz Španije – "Sefarad 92",
posvećujem ovaj rad uspomeni na Jevreje
čije su živote odnijeli vjetrovi rata.*

PREDGOVOR

Jevreji imaju tri zvanična govorna jezika: *ivrit, jidiš i dūdeoespanjol*.

Đudeoespanjol (jevrejskošpanski) jezik je kojim govore Jevreji koji su svoju drugu domovinu našli u Španiji. Đudeoespanjol kojim su Jevreji govorili u toku skoro hiljadugodišnjeg boravka u Španiji, hispanolozi su naknadno nazvali ladino. Ovaj naziv se povezuje sa pronađenim prijevodima i transkripcijama jevrejskih liturgijskih tekstova s hebrejskog jezika i hebrejskog pisma – na đudeoespanjol i ladino, tj. latinsko pismo. Ovi tekstovi datirani su u kraj prvog milenijuma naše ere. Njihova naknadna transkripcija sa latinskog pisma na raši pismo, izvršena je nekoliko vijekova kasnije. Ladino je imao kao osnovu španski jezik u nastajanju, što znači sa mnogo jasnije izraženim tragovima latinskog jezika, sa znatno više hebraizama i aramita, i sa veoma mnogo arapskih riječi.

Nakon izgona iz Španije, đudeoespanjol se nastavio razvijati i mijenjati. Jedan dio izgnanika prešao je u sjevernoafričke zemlje, a drugi dio u Italiju i zatim na Balkan, tj. u tadašnje Osmanlijsko carstvo. Iako "stanice" nisu bile prostorno veoma udaljene jedna od druge, periodi u kojima su se "seobe" vršile trajali su po nekoliko stotina godina. U naše krajeve đudeoespanjol je stigao već modificiran u odnosu na ladino, s jasnim konotacijama italijanskog jezika. Te modifikacije su se produbljivale pod uticajem turskog i slavenskih jezika.

U drugoj i trećoj dekadi dvadesetog vijeka, u Jugoslaviji su se mogli diferencirati i regionalni idiomi đudeoespanjola: bosanski, dalmatinski, srbijanski, makedonski, i dr. No, i unutar pojedinih regionalnih idioma stvarali su se subidiomi. Tako, već zarana, bilo je moguće u bosanskom idiomu sagledati razvijanje literarno-intelektualnog subidioma, s jedne strane, i svakodnevnog govornog subidioma, s druge strane. Onaj prvi se logično razvijao prema svom ishodištu, tj. prema špan-

skom, ali sada već dovršenom i savremenom jeziku. Ta se tendencija nastavila i trajaće i dalje. To je i razumljivo, jer je taj subidiom još živi jezik – njime se služi, prema nekim procjenama, oko 100.000 sefardskih Jevreja širom svijeta.

Svakodnevni govorni bosanski đudeoespanjol je bio fonetski jezik, prilagođen srpskohrvatskim fonetskim karakteristikama. Nakon holokausta, taj subidiom je izgubio značajke živog jezika – nestalo je Jevreja kojima je on bio prvenstveni, a često i jedini oblik izražavanja i komuniciranja. Svakodnevni govorni bosanski đudeoespanjol "zamrzao se" u posljednjim izdisanjima nevinih žrtava.

Ima u ovim našim krajevima još uvijek izvjestan broj Jevreja koji su ili učestvovali u komuniciranju tim jezikom, ili samo prisustvovali razgovorima svojih roditelja i drugih srodnika. Memorija i sluh tih Jevreja, već poodmaklih seniora, jedini su izvori za ovaj rad. Uz njih su provjeravana lična sjećanja, primani poticaji, kreirane ideje. Njima, konsultantima, pripada odgovarajuća zasluga za veliki dio riječi kojima se raspolaže u ovim razmatranjima. Evo nekih imena tih "konsultanata": Ješua Abinun, Samuel Albahari, Avram Finci, Izidor Maestro, Leon Maestro, Cadik Romano, Izidor Romano.

Oko 2.000 riječi i njihovih oblika u svakodnevnom govornom bosanskom đudeoespanjolu, koji su evocirani i sakupljeni, valjalo je svrstati u neki sistem. Ispostavilo se da je gramatički sistem najpogodniji, jer omogućava da se uspomene lingvističkog karaktera izraze i kao leksika, i kao zapažanja o pravilima promjena.

Na taj način, ovaj rad je postao izraz napora da se sačuva od zaborava specifičan komunikacioni sistem i da se doda još jedan kamenčić na obilježena i neobilježena posljednja boravišta.

RIJEČI I NJIHOVE PROMJENE

Klasifikacija riječi izvršena je po pravilima koja važe za gramatike najvećeg broja jezika, tj. onih svjetskih jezika koji u svom izražavanju imaju za osnovu glas-slovo-riječ.

Promjene riječi: broj, rod, deklinacija, konjugacija i dr. rađene su po opštim principima savremene španske gramatike. Na taj način bilo je moguće ukazati na razlike koje su nastale, u toku proteklih pola milenijuma, između tadašnjeg jevrejskošpanskog jezika (ladina) i ovovremenog đudeoespanjola.

Ovo je pokušaj da se ti opšti gramatički principi adaptiraju i primijene na jedan subidiom đudeoespanjola – na svakodnevni govorni bosanski đudeoespanjol, u onoj mjeri u kojoj su odgovarajuće gramatičke promjene bile u upotrebi.

Član

Određeni član za muški rod glasi: *il* za jedninu, *lus* za množinu. Za ženski rod: *la* za jedninu, *las* za množinu.

Prijedlog *a* (označava pravac djelovanja) sa članom *il* daje *al*, sa *lus* daje *alus*, sa *la* daje *ala*, sa *las* daje *alas*.

Primjeri: *il amigju* – prijatelj, *al amigju* – prijatelju
- *lus anjus* – godine, *alus anjus* – godinama

la butikja – radnja, ala butikja – u radnji
las bezbas – pčele, alas bezbas – pčelama.

Prijedlog *di* (označava porijeklo) sa *il* daje *dil*, sa *lus* daje *dilus*, sa *la* daje *dila*, sa *las* daje *dilas*.

Primjeri: *il* bajlu – ples, *dil* bajlu – sa plesa
lus čujlijus – seljačine, *dilus* čujlijus – seljački
la boka – usta, *dila* boka – iz usta
las bivdas – udovice, *dilas* bivdas – udovički

Neodređeni član za muški rod u jednini glasi *un*, za množinu *unus*, za ženski rod u jednini *una*, u množini *unas*.

Primjeri: *un* bogu – neki zavežljaj, *unus* banjus – neke banje, *una* barva – neka brada, *unas* bavažadadas – neke besposlice.

U značenju (u prijevodu) na srpskohrvatski jezik, neodređeni član može, pored značenja *neki*, imati i značenja: jedan, jedna, jedni, jedne, jedna. Na primjer: jedan zavežljaj, jedne banje, jedna brada, jedne besposlice.

Naglasak (akcenat) neodređenog člana je uvijek na vokalu prvog sloga (*ùn*, *ùna*, *ùnas*).

Upotreba člana u ovom subidiomu jevrejskošpanskog jezika nije bila uvijek obavezna, niti tako česta kao što je to uobičajeno kod drugih romanskih jezika. Skoro da bi se moglo reći da se član upotrebljavao proizvoljno, tj. zavisno od toga da li je, i koliko je onaj koji govori želio nešto da naglasi ili posebno istakne.

No, postojao je i određen niz slučajeva u kojima je upotreba člana ipak bila obavezna: povodom formiranja neke gramatičke promjene, za ispravno razumijevanje rečenog, i sl. Evo nekoliko takvih situacija.

1. *Kod poredjenja pridjeva* za povećanje, u superlativu, član je neophodan sastavni dio oblika.

Primjeri: *grandi* – velik, *il* maz *grandi* – najveći
blankus – bijeli, *lus* mas *blankus* – najbjelji
malata – bolesna, *la* maz *malata* – najbolesnija
mazalozas – sretne, *las* maz *mazalozas* – najsretnije.

2. *Kod diferencijacije: imenica – pridjev*. Postoji znatan broj riječi koje istim oblikom označavaju i pridjev i imenicu. U ovakvim slučajevima, kad se iz konteksta razgovora nije moglo jasno shvatiti o čemu je riječ, uz imenicu se obavezno stavljao član.

Primjeri: *aženu* – stran, *il* *aženu* – stranac
dizgrasjadu – nesretan, *il* *dizgrasjadu* – nesretnik
manseva – mlada, *la* *manseva* – djevojka
fečus – napravljeni, *lus* *fečus* – poslovi
savjozus – pametni, *lus* *savjozus* – učenjaci
hazinas – bolesne, *las* *hazinas* – bolesnice
saradas – zatvorene, *las* *saradas* – zatvorenice.

3. *Kod padeške promjene imenica* (deklinacije) koja se vrši uz pomoć prijedloga: *di*, *a*, *kun*, dolazio je obavezno uz imenicu i član s kojim su se spajali prijedlozi.

4. *Kod čitanja datuma*. Na primjer: *dvadeset i petog ovog mjeseca – il ventisinkju di esti mez, treća sedmica od Hanuke – la triserasimana dispojs di Hanuka*.

IMENICE

adunta – sastanak	banju – banja
aguzador – oštrač	barana – galama
aguža – igla	baranadži – galamdžija
agva – voda	baridor – pometač, smetljak
ajri – vazduh	barva – brada
alavasjon – pohvala	batulin – umučeno žumanjce
albondiga – knedla	bavažada – sitnica, glupost
alegrija – veselje	bendisjon – blagoslov
algudon – pamuk	bezba – pčela
alhat – nedelja	bezu – poljubac
alkunja – prezime	bidakise – zahod, WC
alma – duša	bilibizi – leblebija
almendra – badem	bimbriju – dunja
almeša – šljiva	biraha – molitveni blagoslov
almešada – pekmez od šljiva	birmila – obredno obrezivanje
alvjana – lješnik	bisnonu – pradjed
amargura – gorčina	bisnjetu – praunuk
amigju – prijatelj	bivdu – udovac
amistad – prijateljstvo	blahu – hrišćanin
angusja – jad, gorčina	bočku – blizanac
aniju – prsten	boda – svadba
anju – godina	bogu – zavežljaj
ansja – briga	boju – beskvasni hljeb (za Pesah)
arapador – brijač	boka – usta
armarju – ormar	bos – glas
aroz – pirinač, riža	bosku – šuma
arvatasjon – otimačina	bragas – gaće
arvuli – stablo	brasu – ruka
asentada – sjednica	brasus – naručje
asukri – šećer	bue – vo
asukritu – bonbon	bukluk – smetlje
aškenazi – Jevrejini porjeklom iz Srednje ili Istočne Evrope	bulanik – talog od kafe
avdala – obred povodom isteka subote	buraku – rupa
avlador – govornik	burvetu – popara
avla – govor	butikja – trgovina, radnja
avtaha – nada	cicijot – rese na taletu
azeti – ulje	čadir – kišobran
aznu – magarac	čalda – zvjezdoliki kolač od badema
ažu – bijeli luk	čapeju – šešir
balabaj – domaćin	čibab – odrezak, šnicla
bajlu – ples	čiju – povik, vika
balavtaha – tupavko	čiler – ostava, špajza
	činča – stjenica

čizmedži – čizmar, cipelar
čučas – čevapčići
čuftas – knedle od mesa
čujliju – seljak, seljačina
čukundruk – cvekla
čutuk – panj
đanju – šteta
dedu – prst
devda – dug
didal – naprstak
dija – dan
dimanda – pitanje
displazer – neprijatnost
disregla – nered
dišipla – kućna pomoćnica
dizajunu – svečani doručak
dizeju – želja
disgrasja – nesreća
dizmaju – nesvjestica
djenti – zub
djo – bog
dobla – veliki zlatnik
dolor – bol
dota – miraz
dukadu – dukat, zlatnik
dulsura – slatkiš
đaru – čaša
đenitor – roditelj
đoja – radost
đudiju – Jevrejin
đuevis – četvrtak
đuzdan – novčanik
edad – dob, starost
ermanu – brat
esperansa – nada
faldukera – džep
fambri – glad
farina – brašno
faša – povoj, zavoj
feču – posao, rad
fidor – smrad
figadu – džigerica
figju – smokva
filu – konac
fin – svršetak, smrt
finaltasi – posuda za nošenje hrane
fistikis – kikiriki

fižonis – grah
fjaru – željezo
flor – cvijet
foja – rupa, grob
fornu – pećnica, rerna
foža – list
fragva – građevina
frigon – krpa za čišćenje
friju – hladnoća
fritula – uštipak od macesa
frutas – voće
fuente – izvor, česma
funtera – unutrašnji dio od tukadu
gabaj – pomoćnik sveštenika
gajina – kokoš
gajineru – kokošinjac
gaju – pijetao
galah – nejevrejski sveštenik
gana – volja, raspoloženje
ganansja – dobitak, zarada
garon – grlo
gaštador – rasipnik
gastu – trošak
gatu – mačka
gazeta – novine
gera – rat
gordura – loj, masnoća
granu – zrno
gritu – vikā na nekoga
guerfanu – siročće
guerku – vrag
guerta – bašta, vrt
guevu – jaje
guezmu – miris
gustu – ukus, želja
hadras – spremanje
hadzir – svinja
hadzirana – svinjarija
hala – sveti ormar (za Toru)
hamišoši – praznik voća
hanukijas – Hanuka svijećnjak
hamec – hrana koja nije paskval
haraganut – lijenost
hartuna – batine
hazan – sveštenik predmolitelj
hazinu – bolesnik
hvarsa – snaga

huegu – požar
inbrolju – prevara
inčirme – prsluk
inimigju – neprijatelj
intarador – grobar
intožus – naočale
invjarnu – zima
invranu – ljeto
ižu – sin
japrak – sarma
jarnu – zet (kćerkin muž)
jaru – greška
javadura – brava
javi – ključ
jelu – led
jerva – trava
kadena – lanac
kadinadu – katanac
kajentura – temperatura
kaji – ulica
kal, keila – hram, sinagoga
kalavasa – tikva
kaldera – velika posuda, kazan
kaldu – čorba
kaleža – uličica
kalor – vrućina
kalsa – čarapa
kalsonis – dokoljenice,
vrsta tjestenine
kama – krevet
kaminu – put
kamiza – košulja
kampu – polje
kandela – svijeća
kandil – kandilo
kanja – starinar
kantikja – pjesma
kantor – sviještenik – pjevač
kapara – žrtva
kara – lice
karbon – ugljen
karni – meso
kastanja – kesten
kavaju – konj
kave – kafa, kave pretu – crna kafa,
kave blanku – bijela kafa, kave kun
batulin

kavejus – kosa
kavesa – glava
kavra – koza
kavru – jarac
kavu – kraj, ishod
kaza – kuća
kazaminteru – provodadžija
kazamjentu – vjenčanje
keša – žalba, zamjerka
ketuba – ženidbeni ugovor
kezu – sir
kiridu – dragan
kirija – žrtva
klavu – čavao, klinac
kola – rep
kolana – ogrlica
kolča – jorgan
kolis – kupus
komunidad đudija – jevrejska
opština
kolu – vrat
konseža – priča
konsežu – savjet
korason – srce
kotula – suknja
krijador – stvoritelj
krijatura – dijete
kučara – kašika
kučaron – kutlača
kučiju – nož
kuentu – račun
kuernu – rog
kuerpu – tijelo
kuešku – koštica
kufer – Jevrejin koji ne poštuje
vjerske propise
kulada – veš za pranje
kuletu – kravata
kulevra – zmija
kulpa – krivica
kumida – jelo
kundža – ruža od koje se spravlja
"asukuruzadu"
kuntentez – zadovoljstvo
kususimjentu – upoznavanje
kunjadu – zet (sestrin muž)
kurderu – janje, ovca

moška – muha
mulad – mjesečeva mijena
muleža – žlijezda, brizla
muertu – mrtvac
mulin – mlin
mundu – svijet
muneda – novac
murtaža – pogrebna odjeća
mustačus – brkovi
mužer – žena, supruga
namoradu – ljubavnik
nariz – nos
noči – noć
nogitas – balkon za žene u sinagogi
nombri – ime
nonu – djed
novju – mladoženja
nuera – snaha
njetu – unuk
njevi – snijeg
ombri – čovjek, muškarac
oreža – uho
ora – sat (vremenski)
oru – zlato
ožu – oko
padre – otac
padrinu – kum prilikom obrezivanja
padron – gazda
palasju – dvorac
palavra – riječ
pan – kruh
panariz – čir
panderu – daire
papel – papir
pared – zid
parjente – rodbina
pamakitu – ograda od letvica
parti – dio
partidor di lenja – cjepar
pasador – prolaznik
pasatjempu – rasonoda
pasensja – strpljenje
pastel – pita od mesa
paseju – šetnja
paša – odrezak od mljevenog
mesa ili dr.
psvurija – žižak za kandilo

paz – mir
penju – češalj
pera – kruška
peron – viljuška
peši – riba
peškador – ribar
petu – njedra
peškadu – ribarnica
pidasu – komad
pijadam – samilost
pikador – griješnik
pikadu – grijeh
piležu – žlundra u mesu
pimjentu – biber
pinkas – dnevnik
pinja – kuvani klip kukuruza
pinjaderu – frizer
piožu – uš, vaška
piškeš – poklon
pitijikja – hljeb za subotu
pivitas – pečene košpice
od bundeve
pižon – golub
pjarna – noga
pjedra – kamen
pje – noga
platu – tanjur
plumas – perje
polvu – prašina
presju – cijena
primus – bliski rođaci
primura – nužda
prisa – žurba, hitnja
prnjada – trudnica
provi – siromah
puarta – vrata
pumidor – paradajz
punča – ubod
puntu – trenutak, minut
raja – bijela džigerica, pajšl
raki – rakija
raton – miš
ravja – ljutnja
razon – pravo
re – kralj
regla – red
rena – kraljica

tukadu – tradicionalna kapa
 starijih žena
 tutanu – koštana srž
 tutun – duhan
 uda – soba
 unja – nokat
 uva – grožđe
 uzu – običaj
 vaka – krava
 valor – vrijednost
 varda – istina
 vintana – prozor
 verdura – povrće
 vestidu – odijelo, haljina

vida – život
 vidru – staklo
 vijažador – putnik
 vijažu – putovanje
 vinagri – ocat, sirće
 vindidor – prodavalac
 vizindadu – susjedstvo
 vizinu – susjed
 vjarnis – petak
 vježes – starost
 vježu – starac
 vriguensa – sramota
 zelenikja – pita od špinata
 zinganu – Rom, Ciganin

1. *Rod imenica.* Imenice muškog roda koje označavaju srodnički odnos ili zanimanje i djelatnost, mogu imati i oblik ženskog roda. Kod imenica koje označavaju srodnički odnos ženski rod se tvorio zamjenom završnog vokala *u* u *a*. Na primjer: ermanu – ermana, nonu – nona, suegru – suegra. Kod imenica koje označavaju zanimanje i djelatnost ženski rod nastaje dodavanjem vokala *a* na oblik muškog roda. Na primjer: pinjador – pinjadora, peškador – peškadora. U slučajevima kad se imenice muškog roda završavaju vokalom, ženski rod nastaje zamjenom završnog vokala – vokalom *a*. Na primjer: vizinu – vizina, zinganu – zingana, bivdu – bivda.

2. *Množina imenica.* Imenice oba roda koje završavaju vokalom, tvore množinu dodavanjem konsonanta *s* na oblik jednine. Na primjer: ajudu – ajodus, amigju – amigjus, aniju – anijus, arvuli – arvulis, avtaha – avtahas, bidakise – bidakises, adunta – aduntas, aguža – agušas, agva – agvas, albondiga – albondigas, alegrija – alegrijas, alkunja – alkunjas.

Imenice oba roda koje završavaju konsonantom, tvore množinu dodatkom dvoglasi *is*. Na primjer: alhat – alhatis, arapador – arapadoris, bidahajim – bidahajimis, alavasjon – alavasjonis, amistad – amistadis, edad – edadis, bos – bosis.

3. *Sufiksi:* Neke imenice muškog i ženskog roda mogu biti predmet umanjivanja (deminutivi) ili pak uvećavanja (augmentativi). Ovi oblici nastaju dodavanjem sufiksa, tj. posebne rječce na kraju imenice. Za deminutive upotrebljavao se sufiks *kju* a za augmentative sufiks *on*.

a. *Deminutiv* (umanjivanje) ima značenje naziva iz milja ili ljubavi, na primjer: iža – ižikja, ermanu – ermanikju, mansevu – mansevikju, čikju – čikitikju. U nekim slučajevima deminutivi imaju i značenje stvarnog umanjivanja imenice, na primjer: pjedra – pjedrikja, pašaru – pašarikju, pastel – pastelikju.

b. *Augmentativ* (uvećanje) označava najčešće predimenzioniranje objekta, na primjer: kavesa – kaveson, butru – butron, tontu – tonton, buraču – buračon. Ponekad augmentativ stvara i potpuno nova značenja, na primjer: padre (otac) – padron (gazda), kaldera (posuda) – kalderon (kazan), kučara (kašika) – kučaron (šefaljka).

4. *Padeška promjena* (deklinacija) imenica

Deklinacija imenica vrši se uz pomoć prijedloga *di, a, kun*, pri čemu imenica ne mijenja oblik.

U upotrebi je bilo šest padeža: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, lokativ, i instrumental.

Na primjer: imenica *adunta* – sastanak

1. ko ili što	<i>adunta</i> – sastanak
2. čiji od koga ili čega	<i>dila adunta</i> – od sastanka
3. kome ili čemu	<i>ala adunta</i> – sastanku
4. koga ili šta	<i>adunta</i> – sastanak
5. gdje, o kome ili o čemu	<i>dila adunta</i> – o sastanku
6. s kim ili s čim	<i>kun adunta</i> – sa sastankom

1991.

(Odlomak)